



FETHİNDEN ÖNCE
İSTANBUL ÜZERİNE MÜSLÜMAN
SEFERLERİ: EMEVİLER DÖNEMİ



Yrd. Doç. Dr. Adem APAK



1970 Bursa doğumlu. 1988'de Bursa İHL'yi , 1992'de Uludağ İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. 1995'de yüksek lisansını, 1999'da doktorasını tamamladı. Apak'ın yayımlanan eserleri olup, bilimsel toplantılarda sunduğu tebliğler bulunmaktadır. Uludağ İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Apak evli ve iki çocuk babasıdır.

GİRİŞ

Arap-Bizans ilişkileri İslâm öncesi döneme kadar uzanır. Kureysli tüccarlar Rum yurdunda ticaret yapabilmek için Kayser'den vergi muafiyeti alabilmişler, Bizans ise Kuzey Arabistan'da bulunan Gassani Araplarını hem Hıristiyanlaştırmış, hem de çölden gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı onlardan destek almıştır. Hz. Muhammed'in (sav) peygamber olmasından sonra da bu münasebetler devam etmiş, Arap-Bizans ilişkileri, İslâm-Bizans ilişkilerine dönüşmüştür. Mute Savaşı ve Tebük seferi Hz. Peygamber'in (sav) Bizans kontrolünde olan bölgelere gerçekleştirdiği askerî nitelikli faaliyetlerdir. Allah Resûlü'nün (sav) vefatına yakın dönemde harekete geçen Üsâme Ordusu'nun hedefi de yine Bizans topraklarıydı. Bununla birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler sadece askerî mahiyetle sınırlı kalmamış, Resûlullah (sav) siyasî münasebet kurmak ve dine davet amacıyla Bizans kralına mektuplar göndermiştir⁽¹⁾.

Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra halife seçilen Hz. Ebû Bekir yaklaşık iki yıl süren 11-13 (632-634) kısa hilafet dönemini Arabistan Yarımadası'nda siyasî birliği sağlama gayretleriyle tamamladı. Onun hilafetinde hem İran, hem de Bizans üzerine düzenlenen seferlerin ilk adımları atıldı. Hz. Ömer zamanında ise Arap fütuhâtı doğuda ve batıda hızla genişledi. Suriye cephesinde Ebû Ubeyde b. el-Cerrah, Amr b. el-Âs, Yezid b. Ebî Süfyan, Şurahbil b. Hasene'ye Hire'de bulunan Halid b. Velid'in de katılmasıyla birlikte 13(634)'te kazanılan ilk büyük savaş olan Ecnadeyn muharebesi, Müslüman Arap ordularına Şam topraklarının kapısını açtı. Ardından 14(635) yılında Busra ve Fihl şehirleri, 14 (635) Dımeşk Müslümanların eline geçti. 15(636)'da yapılan ve Müslüman ordunun kesin galibiyetiyle tamamlanan Yermük savaşı ise Arapların Suriye hakimiyetinin, Bizans'ın da Ortadoğu'dan ebediyen çekilişinin ilâmı oldu. Bu hadiseden sonra Bizans, Şam topraklarını yenide ele geçirmekten vazgeçip, Anadolu'nun savunulmasıyla meşgul olmaya başladı.

A. Emevîler Dönemine Kadar Anadolu Seferleri

Bizans İmparatorluğu ile Müslümanlar arasında gerçekleşen Ortadoğu'yu ele geçir-

me mücadelesi Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminden 12-13(632-634) itibaren başladı⁽²⁾. Daha sonra halifelik makamına geçen Hz. Ömer,13-23(634-644) selefinden devraldığı fetih sınırını daha uzak bölgelere taşıdı. Onun zamanında doğuda İran ve Ermenistan, batıda ise Şam ve Mısır toprakları üzerine başarılı seferler düzenlendi. Araplar Suriye hakimiyetini pekiştirdikten sonra Anadolu'ya ordular göndermeye

başladılar. Hz. Ömer ve halefi Hz. Osman zamanında 24-35(644-656) doğuda Maveraünnehir sınırına dayanan, batıda da Kuzey Afrika'yı içine alan fetihlere nazaran Anadolu'ya düzenlenen seferlerin çok düşük seviyede kaldığı görülür. Gerçekte Araplar Anadolu üzerine yaptıkları seferlerde adım adım kendi bölgelerini genişleterek Bizans topraklarını küçültmeye çalışmamışlardır. Ayrıca onlar ele geçirdikleri şehirleri korumak için gayret göstermemişler, sadece mutat olarak her yaz mevsiminde Amanos ya da Toros silsileleri yoluyla Anadolu içlerine seferler, bazen kış mevsiminde de devam eden akınlar gerçekleştirmişlerdir⁽³⁾. Bu seferler büyük orduların iştirak ettiği askerî faaliyetlerden ziyade, her yaz tekrarlanan ve büyüklü küçüklü askerî birliklerin katıldıkları taciz saldırısı ve ganimet elde etme girişimi niteliğindedir. Bu faaliyetleri, Bizans'ı yıldırma ve Anadolu Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra halife seçilen Hz. Ebû Bekir yaklaşık iki yıl süren 11-13 (632-634) kısa hilafet dönemini Arabistan Yarımadası'nda siyasî birliği sağlatopraklarında bir ara bölge oluşturularak onların Suriye'ye saldırılarını engellemeye matuf girişimler olarak değerlendirmek mümkündür⁽⁴⁾. Taraflardan herhangi birinin üstün duruma geçmesinde, rakibin iç bünyesindeki çekişmelerin önemli rolü olmuş, bazen Bizanslılar, bazen de Araplar Anadolu hakimiyeti mücadelesinde



Resim 1; Fatih Sultan Mehmet İstanbul önlerinde donanmasını izliyor, Gravür (Haliç dergisi, sayı 3 s.25)

(1) İslâm öncesi ve Hz. Peygamber (sav) dönemi Arap-Bizans ilişkileri hakkında bk. Avcı, Casmim, *İslâm-Bizans İlişkileri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa 1997, s. 38-60

(2) Hz. Ebû Bekir dönemi İslâm-Bizans ilişkileri hakkında bk. Fayda, Mustafa, *Halid b. Velid*, İstanbul 1990, s. 350-387; Kaegi, Walter E., *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, (çev. Mehmet Özey), s. 143-168; Arı, M. Salih, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, İstanbul 1996 s. 61-64; Apak, Adem, *İslâm Siyaset Gelenişinde Amr b. el-Âs*, Ankara 2001, s. 75-83

(3) Honigmann, Ernest, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (çev. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 36-37; Ömer Ferruh, *Tarihü Sadri'l-İslâm ve'd-Devletü'l-Ümeviyye*, Beyrut 1976, s. 130

(4) Taberi, *Tarih*, I-XI, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Beyrut ts. (Dârü's-Süveydan), IV, 250; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, I-IX, Beyrut 1986, III, 44

Resim 2; 15.yy'dan bir Roma freski: İstanbul kuşatma altında (Popüler Tarih sayı33 s,28)



birbirlerine üstünlük sağlamışlardır. Bununla birlikte ilişkilerde Müslümanlar genelde hücum eden taraf olurken, Bizanslılar savunma pozisyonunda kalmışlardır.

Arapların Bizans üzerine düzenledikleri seferlerden Anadolu'nun hemen her bölgesi menfi yönde etkilenmiştir. Emevî devleti donanması İstanbul Boğazı'nı aşip Karadeniz'e yönelmeyi hiç denemediği için, sadece bu bölgenin güney ve batı sahilleri Arap hücumlarından herhangi bir zarar görmemiştir⁽⁵⁾.

Hz. Ömer'in bir suikast neticesinde öldürülmesinden sonra halife olan Hz. Osman, Dimeşk valiliği görevini yürüten Muaviye b. Ebî Süfyan'ı yetkilerini ve sorumluluk alanını daha da artırarak Suriye eyalet valiliğine getirdi. Yeni yetkilerle birlikte Muaviye Anadolu seferlerini daha etkili ve düzenli hale getirme imkan elde etti⁽⁶⁾. Seferlerin bir kısmına vali Muaviye bizzat iştirak etmiştir. Bu faaliyetler sonucunda ele geçirilen Anadolu şehirlerinde herhangi bir iskan faaliyetine girişilmemiş, sadece ordular elde ettikleri esir ve ganimetlerle tekrar Suriye'ye dönmüşlerdir⁽⁷⁾. Bu bilgiler o dönemde Arapların Anadolu'yu bir yurt olarak düşünmedikleri kanaatini akla getirmektedir.

Bizans'a karşı kara savaşlarında büyük başarılar elde eden Muaviye düşmanın deniz üstünlüğünü de ortadan kaldırmak amacıyla bir donanma hazırlığına girişti. Bizans'a karşı mücadelenin kuvvetli bir do-

nanma kurulmadan yürütülemeyeceğini ilk anlayan ve bu faaliyete başlayan Arap yöneticisi Muaviye'dir⁽⁸⁾. O, bu şekilde Bizans'ın sahilden Suriye topraklarına karşı girişebileceği muhtemel saldırılarını önlemek ve düşman üzerine deniz seferleri düzenlemek istemiştir⁽⁹⁾. Muaviye'nin deniz gücü kurma girişimi Arapların deniz hayatına uzaklığı gerekçesiyle daha önce Hz. Ömer'in vetosuna takılmıştı⁽¹⁰⁾, ancak Muaviye bu konuda Hz. Osman'ı ikna etmeyi başardı. Onun hazırladığı donanma ilk deniz seferlerini başlattığı gibi, daha sonra uzak denizlere ulaşacak Müslüman donanmalarına da öncülük etmiş oldu.

Muaviye donanmasıyla ile önce Kıbrıs seferine çıkarak kısa sürede adayı ele geçirdi. 28 (648). Kıbrıs'ın fethi Müslüman donanmasının ilk başarısıdır ve İslâm denizcilik tarihinin de başlangıcını oluşturur⁽¹¹⁾. Sefere Ebû Zer el-Ğıfarî, Ubâde b. Samit, Ümmü Haram binti Milhan gibi sahabe ileri gelenleriyle birlikte daha sonra İstanbul seferine katılacak olan Ebû Eyyûb el-Ensarî de iştirak etmiştir⁽¹²⁾. Kıbrıs'ın fethi neticesinde yapılan anlaşmaya göre ada halkı yıllık 7 bin dinar para ödemesinin yanında adadan geçecek Müslümanlara geçiş izni verecek ve Bizans üzerine gerçekleştirilecek seferlerde Araplara kolaylık sağlayacaktır⁽¹³⁾. Buradan Kıbrıs'ı fethetmekle Muaviye'nin asıl hedefinin Bizans üzerine deniz seferleri, yani İstanbul'un ele geçirilmesi olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Muaviye Bizans'ın önemli üslerini ele geçirmeden denizde hakimiyet elde edemeyeceğini bildiği için donanmasını Ebu'l-Aver kumandasında Akdeniz'e çıkardı. Buna karşılık Bizans, Akdeniz'de kendisi için tehdit oluşturmaya başlayan Araplara mukabele etmek amacıyla donanmasıyla harekete geçirdi. Her iki deniz gücü ilk kez Zâtü's-Sevâri savaşında karşı karşıya geldiler. Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh komutasındaki Mısır donanmasının desteğini de alan Muaviye Bizanslıları kesin bir mağlubiyete uğratarak Arapların Akdeniz hakimiyetini ilan etti. 34 (654)⁽¹⁴⁾. Hitti'nin⁽¹⁵⁾ ikinci Yermük olarak vasıfladığı savaş Müslümanların kazandıkları ilk büyük deniz muharebesidir. Canard, bu deniz savaşının Muaviye'nin planladığı ve doğrudan İstanbul'u hedef alan bir sefer se-

(5) Uçar, Şahin, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990, s. 62

(6) Taberî, *Tarih*, IV, 250; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 44; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut-Riyad ts., (Mektebetü'l-Mearif-Mektebetün'n-Nasr), VII, 151. Muaviye'nin bu dönem faaliyetleri için bk. Aycan, İrfan, *Saltanatı Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 1990, s. 85-87.

(7) Taberî, *Tarih*, IV, 317; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 68-69. Mesela Muaviye 27 (647) yılında bizzat iştirak ettiği Anadolu seferinde Kapadokya bölgesi topraklarına girerek Kayseri'yi işgal etmiş, ardından pek çok ganimet alarak Dimeşk'e dönmüştür. (Ostragorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret İşıltan), Ankara 1995, s. 108

(8) Ostragorsky, G., *Bizans Devleti*, s. 108

(9) Yiğit, İsmail, "Emevîler Zamanında Gerçekleşen İstanbul Seferleri", II. Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu, İst. 1997, s. 47

(10) Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, (thk. Abdullah Enis et-Tübbâ ve Ömer Enis et-Tübbâ), Beyrut 1987, s. 208; Taberî, *Tarih*, IV, 260-261; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 153

(11) Yiğit, İsmail, "Emevîler Zamanında Gerçekleşen İstanbul Seferleri", s. 48

(12) Belâzurî, *Futûh*, s. 208-209; Ya'kûbî, *Tarih*, I-II, Beyrut 1960, II, 166; Taberî, *Tarih*, IV, 262; İbn Asem, *Futûh*, I-IV, Beyrut 1986, I, 349-350; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 153

(13) Belâzurî, *Futûh*, s. 208-209; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 166; Taberî, *Tarih*, IV, 263

(14) İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, (thk. Charles Torrey), Kahire 1991, s. 189-191; Taberî, *Tarih*, IV, 290-292; İbn Asem, *Futûh*, I, 354-358; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 58; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 157; Makrîzî, *Hutat*, I-II, Beyrut ts., (Dâru Sâdir), II, 190; İbn Tagriberdî, *en-Nücum*, I-XXII, Kahire 1929, I, 80, 90

(15) Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İst. 1980, II, 318

bebiyle çıktığını ileri sürmektedir⁽¹⁶⁾.

Akdenizde Bizans'a üstünlük sağlayıp Kıbrıs, Rodos vve Kos gibi stratejik adaların kontrolünü ele geçirdikten sonra İstanbul, Muaviye'nin yakın hedefleri arasına girdi⁽¹⁷⁾. Ancak Hz. Osman'ın vefatından sonra Medine'deki karışıklıklar ve Muaviye'nin Hz. Ali'ye karşı giriştiği iktidar mücadelesi, onun bu hedefi ertelemesini zorunlu hale getirdi. Hz. Osman'ın kanını bahane ederek Hz. Ali'ye 35-40 (656-661) karşı başlattığı siyasi mücadele sebebiyle gücünü doğuya sevk eden Muaviye, daha önce haraca bağladığı Bizans'a vergi ödeyerek sulh satın almak durumunda kaldı⁽¹⁸⁾.

B. Emevîler Döneminde İstanbul Seferleri

İslâm tarihinde Müslümanlar ile Bizans arasında ilişkilerin en sıcak/şiddetli olduğu tarihi süreç şüphesiz Emevîler dönemidir. Emevîler devletinin siyasi ömrü olan yaklaşık 90 yıllık zamanda iki ülke arasında karşılıklı ilişkiler genelde askerî mahiyet taşımaktadır⁽¹⁹⁾. Bazen ara verilmekle birlikte Bizans topraklarına düzenlenen seferlerde karada iki ülke orduları çarpışırken, denizde de donanmalar arasında Akdeniz'e hakimiyet rekabeti gerçekleşmiştir. Bu ilişkilerde Müslümanların genelde aktif, Bizans'ın ise reaksiyoner tavır belirlediği ve Müslümanlar tarafından oluşturulan şartlara tepki mahiyetinde cevap verdiği söylenebilir⁽²⁰⁾.

Muaviye b. Ebî Süfyan Hz. Ali ile giriştiği iç mücadele esnasında ara vermek zorunda kaldığı Anadolu seferlerine 42 (662) yılında yeniden başladı⁽²¹⁾. Her yıl mutat hale getirilen bu seferler yaz ve kış olmak üzere yılda iki defa düzenleniyor ve ordu kışları genelde Bizans topraklarında geçiriyordu⁽²²⁾. Burada asıl hedef Bizans'ın başkenti İstanbul'du⁽²³⁾. Çeşitli komutanların idaresinde karadan yapılan seferlerin yanında İstanbul'un fetih hazırlığına önemli bir başlangıç olarak Büsr b. Ebî Ertat tarafından bir de deniz hareketi düzenlendi⁽²⁴⁾. İbn Kesir'de Büsr b. Ebî Ertat'ın 43 (663) yılında İstanbul'a ulaştığı rivayeti bulunur. Ancak İstanbul muhasarası için bu erken bir tarihtir⁽²⁵⁾. Zira 43 (663) ve 44 (664) yıllarında Bizans üzerine seferler sadece karada devam etmiş⁽²⁶⁾, Malik b. Hübeyre 46 (666) ve 47 (667) yıllarında Rum topraklarında kışla-



mıştır⁽²⁷⁾.

Muaviye döneminde 41-60 (661-680) yapılan Bizans seferlerinin en cüretlisi İstanbul'un fethi girişimidir. Halife en büyük rakibi gördüğü Bizans'a ağır bir darbe vurmak için hedef olarak ülkenin başkentini seçmiştir. Bu seferin ne zaman gerçekleştirildiği konusunda kaynaklar müttelik değildir; bir kısmı 49 (669) tarihini tercih ederlerken⁽²⁸⁾, başka kaynaklar da seferin bir yıl sonra yapıldığını 50 (669) ileri sürmektedirler⁽²⁹⁾. Birinci ordunun kışın yola çıkması, ikincisinin ise yazın harekete geçmiş olmasının İstanbul muhasarasıyla ilgili farklı tarihlerin kaydedilmesine sebebiyet verdiği söylenebilir. Ayrıca bu iki ordunun yola çıkması, muhasara dönemi ve geri dönüşleri arasında uzunca bir zamanın geçmiş olmasının da rivayetlerin farklı tarih vermelerinde rol oynamıştır, demek mümkündür⁽³⁰⁾.

Muaviye İstanbul üzerine göndereceği orduya Süfyan b. Avf'ı komutan tayin etti⁽³¹⁾. Halife, oğlu Yezid'i de onunla birlikte gazaya göndermek istedi. Bu meşakkatli sefere iştirak etmekten kaçınan Yezid, ancak babasının baskısı sonucunda 50 (670) yılında hareket eden orduya katıldı⁽³²⁾. Yezid ile birlikte sefere İbn Abbas, İbn Ömer, İbn Zübeyr ve Ebû Eyyüb de iştirak ettiler⁽³³⁾. Eyüp ilçesine adını veren Ebû Eyyüb'un bu dönemdeki fetih girişimlerinde şehit olduğu bilinmekle birlikte, şehadetin hangi tarihte gerçekleştiği hususu açık değildir. Rivayetlerde, onun, muhasaranın ilk yılı, ikinci, üçüncü ve dördüncü yılı vefat ettiği şeklinde farklı bilgiler yer alır⁽³⁴⁾.

Tarihçiler Ebû Eyyüb'un İstanbul'da ölümü ve defnini şu şekilde aktarırlar: Ebû Eyyüb el-Ensari sefer esnasında yolda hastalanmıştı. Muhasara esnasında hastalığı daha da artınca Yezid'e kendisinin düşman arazisinin

Resim 3; Arapların İstanbul kuşatması, minyatür, (Haliç dergisi, sayı 3 s.25)

(16) Canard, Marius, "Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri", (çev. İsmail Hami Danişmend), İstanbul Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1956, s. 215

(17) Ostragorsky, G., "Bizans Devleti", s. 108

(18) İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I-II, (Tâhâ Muhammed Zeyni), Kahire 1967, I, 88. Hulefâ-i Raşidîn dönemi İslâm-Bizans ilişkileri hakkında bk. Avcı, Casim, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 60-67

(19) Bununla birlikte Gibb, iki ülke idarecileri ve halkı arasında ticari ve sosyal mahiyette ilişkilerin de olduğunu ileri sürmektedir. (bk. Gibb, Hamilton, A. R., "Arap-Bizans İlişkileri", İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar, (çev. Komisyon), İst. 1991, s. 61-76

(20) Avcı, Casim, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 67

(21) Taberî, *Tarih*, V, 172

(22) Muhammed Hudari Bey, *Muhadaratü Tarih'i'l-Ümami'l-İslâmiyye ed-Devletü'l-Emeviyye*, (thk. Şeyh Muhammed Osmanî), Beyrut 1986, s. 441; Aycan, İrfan, *Muaviye b. Ebî Süfyan*, s. 256. Seferlerin sebepleri hakkında bk. Kılıç, Ünal, *Yezid b. Muaviye*, İst. 2001, s. 48-49

(23) Demirkent, İsmail, "İstanbul", DİA, XXIII, 208; Avcı, Casim, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 67

(24) Bu dönemdeki kara ve deniz faaliyetleri için bk. Uçar, Şahin, *İslâm-Bizans Mücadelesi*, s. 76-79

(25) İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 24

(26) Taberî, *Tarih*, V, 181, 212

(27) Taberî, *Tarih*, V, 227, 229

(28) Taberî, *Tarih*, V, 232; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 227; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 32

(29) Halife b. Hayyat, *Tarih*, (thk. Ekrem Ziya el-Ömerî), Riyad 1985, s. 211; Ya'kübî, *Tarih*, II, 240; Taberî, *Tarih*, II, 87; İbn Haldun, *Kitabu'l-Iber*, I-V, Beyrut 1971, III, k. 1, 19-20

(30) Kılıç, Ünal, *Yezid b. Muaviye*, s. 51. İlk İstanbul seferinin tarihi hakkında farklı değerlendirmeler için bk. Uçar, Şahin, "Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara", Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi, Konya 1986, sayı 1, s. 69; Eslem, Muhammed, "Emir Muaviye'nin Haliç'teki Sırasında İstanbul'a Düzenlenen İlk Seferler", I. Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu, İstanbul 1996, s. 25

(31) Taberî, bu seferin komutanı olarak Süfyan b. Amr'ın adını verirken, komutanın Fedâle olduğuna dair rivayetlerin olduğunu da aktarır. Taberî, *Tarih*, V, 234

(32) Taberî, *Tarih*, V, 234; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 227

(33) İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 32

(34) İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 32. İbnü'l-Esir, Ebû Eyyüb'un kuşatmanın ilk yılında şehid olduğunu kabul eder. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 228.

(35) İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I-VIII, Beyrut ts. (Dâru Sâdir), III, 485; İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Mu'rifeti'l-Ashâb*, I-IV, Kahire ts., (Dâru Nehdati Mısır), IV, 1606-1607; Kazvinî, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Beyrut ts., (Dâru Sâdir), s. 606; Canard, Marius, "Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri", s. 219; Algül, Hüseyin, "Ebû Eyyüb el-Ensari", *DİA*, X, 124; Öztürk, Necdet, "Fetih Öncesi İstanbul Kuşatmaları", İstanbul Armağanı, I-III, Fetih ve Fatih, İstanbul 1995; Eslem, Muhammed, "Emir Muaviye'nin Halifeliği Sırasında İstanbul'a Düzenlenen İlk Seferler", s. 26-27

(36) Taberî, *Tarih*, V, 234; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 228, 248

(37) Ostragorsky, G., *Bizans Devleti*, s. 115; Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I-IV, 1986, III, 31; Aycan, İrfan-İbrahim Sarıçam, *Emevîler*, Ankara 1993, s. 22-23

(38) Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 208-209; Ya'kübi, *Tarih*, II, 240; Taberî, *Tarih*, V, 253, 287, 301; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 226-227, 233, 244; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 45, 58

(39) Ostragorsky, G., *Bizans Devleti*, s. 115

(40) Uçar, Şahin, *İslâm-Bizans Mücadelesi*, s. 83-85

(41) Taberî, *Tarih*, V, 288; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 244; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 61

(42) Ostragorsky, G., *Bizans Devleti*, s. 115

(43) Ostragorsky, G., *Bizans Devleti*, s. 115

(44) Grek mimar Kallinikos tarafından icat edilen, terkihi ve imali sadece Bizanslılar tarafından bilinen bir tür yarıcı ve patlayıcı maddedir. (bk. Ostragorsky, G., *Bizans Devleti*, s. 116). Rum ateşi karaya ve gemi üzerine yerleştirilen atıcı araçlarla (Siphonophones) düşmanlara karşı düştüğü yerde suyun bile söndüremediği büyük yangınlar çıkararak patlayıcı maddeler yağdırmaktadır. Bu, Bizans kuvvetlerinin elerinde bulunan en etkili ve en korkunç silahlı. Bailly, Auguste, *Bizans Tarihi*, I-II, (çev. Haluk Şaman), İst. ts., Tercüman 1001 Temel Eser, s. 139

(45) A. Vasilev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. A.M. Mansel), Ankara 1943, s. 272

(46) Taberî (V, 288) ve İbnü'l-Esir (III, 246), 54 (674) yılındaki bu seferin ardından Muaviye'nin ölümü neticesinde Yezid'in kuşatmadaki askerleri geri çağırıldığı ileri sürerler. Ancak Muviye'nin 60 (679) yılında vefat ettiği göz önüne alırsa burada bir tarihleme hatasına düştüğü görülür. Geri çağırma işleminin Yezid'in halifeliğe geldiği döneme tekabül eden 58 (678) seferinden sonra gerçekleşmiş olması daha mümkündür. Nitekim Yezid halife seçildikten sonra yaptığı ilk konuşmasında, babasının Arapları deniz gazasına gönderdiğini, kendisinin bundan vazgeçtiğini, hatta Bizans üzerine düzenlenen yaz ve kış seferlerinin de yapılmayacağını ilan etmiştir. (bk. Zehebi, *Şiherü A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXIII, (thk. Şuayb Arnavud), Beyrut 1985, IV, 37; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 146

(47) Taberî, *Tarih*, V, 293, 299, 301, 308, 309; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 248, 249, 253, 254

(48) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 253

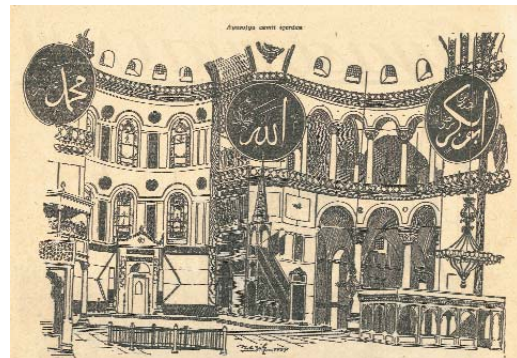
(49) Taberî, *Tarih*, V, 309

(50) Ostragorsky, G., *Bizans Devleti*, s. 116; Bailly, A., *Bizans Tarihi*, s. 139; Öztürk, Necdet, "Fetih Öncesi İstanbul Kuşatmaları", s. 39; Matran, Robert, *İstanbul Tarihi*, (çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2001, s. 66; Yiğit, İsmail, "Emevîler Zamanında Gerçekleşen İstanbul Seferleri", s. 53

Resim 4; Ayasofya iç mekan, çizim Münif Fehim (Asırlar Boyunca İstanbul s.46)

en uç bölgesine defnedilmesini vasiyet etti. Ebû Eyyüb vefatından sonra İstanbul'un surlarının kıyasına şu andaki mekanına defnedildi. Bunu haber alan Bizans kralı Müslümanlar gittikten sonra mezarı kazarak onun cesedini çıkaracaklarını bildirince, Yezid şayet böyle yaparlarsa Arap yurdunda bütün Hıristiyanları öldüreceği tehdidinde bulundu. Bunun üzerine Bizanslılar Ebû Eyyüb'un türbesine saygılı davranacaklarını söylediler. Gerçekten de durum böyle gerçekleşmiş; muhasaranın kaldırılmasından kısa bir süre sonra onun kabri tahrip edilmek bir yana, Hıristiyan Rumlar tarafından dahi mezarı olarak kabul edilmiş ve kuraklık zamanlarında ziyaret mahalli haline getirilmiştir⁽³⁵⁾.

İstanbul'un fethi hedefiyle 50(670) harekete geçen Arap donanması Marmara'ya gelerek Kapı dağ (Kyzikos) yarımadasına yerleşti⁽³⁶⁾. Askerler ele geçirdikleri yarımadaı daha sonraki İstanbul seferleri için emniyetli bir üs haline getirdiler⁽³⁷⁾. Amaçları kış sezonunun bitişini bekleyip yeniden saldırıya geçmekti. Kışın son derece sert ve soğuk geçmesi, ilk muhasarayı gerçekleştiren Müslüman askerleri zor durumda bıraktı. Kuşatma esnasında Anadolu üzerine karadan gerçekleştirilen Arap seferleri de devam ediyordu. Bu seferlerde Büsr b. Ebî Ertat, Süfyan b. Avf, Fedâle b. Ubeyd, Muhammed b. Abdurrahman, Abdullah b. Mesadet el-Fezari ve Muhammed b. Abdullah es-Sekafi ve Yezid b. Şecerred er-Rehavî gibi komutanlar Bizans üzerine saldırı düzenlediler⁽³⁸⁾. Ardından Müslümanlar Bizans devletine karşı indirilmesi düşünülen büyük darbeye hazırlık amacıyla rota üzerindeki önemli merkez olan İzmir'i (Smiyra) 52 (672) işgal ettiler⁽³⁹⁾. Bu fetihle birlikte Araplar Akdeniz'deki hakimiyetlerini daha da pekiştirerek yeni bir İstanbul seferi hazırlıklarını tamamlamış oldular⁽⁴⁰⁾.



53 (673) tarihinde Abdurrahman b. Ümmü Hakem Rum topraklarında gazaya çıkıp kışı burada geçirirken, Cünâde b. Ebî Ümmeyye komutasındaki donanma Rodos'u tekrar kontrol altına aldı⁽⁴¹⁾. Kıbrıs, Rodos, Kos ve Sakız adaları güvenli hale getirildikten sonra 54 (674) yılı baharında Arap donanması Çanakkale boğazını geçerek ikinci büyük harekati başlattı. Bizans üzerine asıl güçlü saldırı bu yılda gerçekleşti⁽⁴²⁾. Gemiler haliç yakınına kadar girip karaya asker çıkardılar. Sonbahara kadar deniz çarpışmaları devam etti. Kış yaklaşıncaya Araplar daha önce de kışı geçirdikleri Kapıdağ'a çekildiler⁽⁴³⁾. Bu tarihten sonra her bahar mevsiminde hem karadan hem de denizden gerçekleşen saldırılarla Araplar İstanbul önlerinde görülmeye başladılar. Başlangıçta kısmî başarılar elde edilerek Rumlara kayıplar verdirildi. Ancak Bizans'ın elinde Rum (Grek) ateşi⁽⁴⁴⁾ olarak bilinen çok güçlü bir silah vardı. Bu sayede Bizans donanması her zaman Arapları durdurmayı başardı. Patlayıcı etkisi olan, aynı zamanda su üzerinde de yanma özelliğine sahip bu silahlar Bizans gemilerine muazzam avantaj sağlıyordu⁽⁴⁵⁾. Dolayısıyla Bizans başkentinin bu Rum ateşi sayesinde Araplar tarafından fethedilmekten kurtulduğunu söylemek mümkündür⁽⁴⁶⁾.

İlk muhasaranın tamamlanmasından dört yıl sonra 54(673-674) senesinde Bizans üzerine ikinci saldırı harekati başladı. Arap orduları 54-58 (673-677) yılları arasında muntazam olarak yaz ve kış seferlerini sürdürdüler⁽⁴⁷⁾. 58 (678) yılında Cünâde b. Ebî Ümmeyye kumandasındaki donanma ile bir kez daha İstanbul önlerine geldi⁽⁴⁸⁾. Mâlik b. Abdullah da karadan bu donanmaya destek oldu. Rum ateşi karşısında Müslümanlar bu hücumda da başarı elde edemediler. Üstelik donanma komutanı Yezid b. Şecerred'in çarpışmalar esnasında ölmesi ordunun dağılmasına ve ağır kayıplarla geri çekilmek zorunda kalmasına sebep oldu⁽⁴⁹⁾. İstanbul kuşatmasından dönüş esnasında geri kalan Arap donanması tutulduğu fırtına sebebiyle pek çok kayıplar verdi. Anadolu'daki kara ordusu da düşman saldırılarına uğradı. Bu başarısızlık neticesinde Bizans ile anlaşma yapmak zorunda kaldı⁽⁵⁰⁾. Otuz yıl sürmesi kararlaştırılan anlaşmaya göre Müslümanlar yıllık olarak 3.000 dinar ve 50 savaş esiri ve

50 arap atı vermeyi taahhüt ettiler⁽⁵¹⁾. 58 (678) yılından itibaren Muaviye'nin hilafeti döneminde Anadolu üzerine kara ve deniz seferleri devam ettirilmekle birlikte, İstanbul'un fethi konusunda herhangi bir teşebbüs olmamıştır⁽⁵²⁾.

Bizans tarihçisi Ostragorsky, Arapların ilk ve ikinci İstanbul kuşatmasındaki başarısızlığının Batı tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olduğunu şu ifadeleriyle dile getirir:

"Gerçekten 678 yılındaki Bizans zaferinin önemi ne kadar büyük gösterilirse, yine de mübalağalı addolunamaz. Burada Arap ilerleyişine ilk defa "Dur!" denilmişti. O vakte kadar hemen hemen hiç mukavemet görmeden bir çığ gibi ilerleyen Arap istilası ilk mukabil darbeye maruz kalmıştı. Avrupa'nın Arap ilerlemelerine karşı yaptığı büyük savunma savaşı içinde Konstantinos IV'un zaferi, Leon III,un daha sonraki zaferi ve Karl Martell'in o zamanki dünyanın öbür ucunda Poitiers yanında Araplar üzerinde 732'de kazanmış olduğu zafer gibi, dünya tarihi çapında bir dönüm noktası teşkil eder. Avrupa'yı Müslüman dalgasının kaplamasından kurtarmış olan bu üç zaferden Konstantinos IV'a ait olanı sadece ilki değil, aynı zamanda en büyüğüdür de"⁽⁵³⁾.

Arapların ilk ve ikinci İstanbul muhasarası fetih gerçekleşmediği için askerî açıdan başarısız bir girişim olarak görülebilir. Ancak bu seferler sebebiyle Bizans imparatorluğunun bütün gücünü İstanbul'da teksif etmesi sebebiyle, Anadolu'nun Arap akınları açısından daha kolay bir hedef haline gelmesi göz önüne alınırsa, bu girişimin nihayetle siyasî bir başarı getirdiği de unutulmamalıdır⁽⁵⁴⁾.

Muaviye döneminde hem kara hem de denizden yapılan Anadolu seferleri onun vefatından sonraki iç siyasî çekişmeler sebebiyle kesintiye uğradı. Hatta iktidar mücadelesiyle meşgul olmak zorunda kalan Emevî halifeleri Bizans saldırılarını bertaraf etmek için sulh amacıyla zaman zaman harac ödemek zorunda kaldılar⁽⁵⁵⁾. Arapların Bizans karşısında savunma pozisyonunda kalmasına sebep olan şartlar, Abdülmelik'in 65-86(685-705) devletin iç bütünlüğünü sağlamasına kadar devam etti. Bundan sonra halife 75 (694) yılında kardeşi Muhammed b. Mervan'ı Suriye üzerinden Bizans'a karşı düzen-

lenecek seferlere komutan olarak tayin etti⁽⁵⁶⁾. Böylece Anadolu'yu kontrol merkezli Arap-Bizans mücadelesi döneminde yeniden başlamış oldu. Halife 84 (703) yılında Abdullah b. Abdülmelik'i Rum seferine gönderdi⁽⁵⁷⁾. Onun zamanında gerçekleşen seferler Muaviye dönemiyle karşılaştırıldığında daha az etkilidir. Bunda halifenin iç problemlere ağırlık vermek zorunda kalmasının büyük etkisi vardır. Abdülmelik'in hilafetinde Arap orduları Bizans ile genelde sınır boylarında mücadele etmişler ve seferlerini kısa sürede tamamlamışlardır. Abdülmelik döneminde gerçekleşen askerî faaliyetler, oğlu Velid zamanındaki Anadolu seferlerine önemli bir hazırlık olmuştur⁽⁵⁸⁾.

Velid b. Abdülmelik'in (86-96/705-715) hilafete geçmesiyle birlikte Anadolu üzerinde Arap-Bizans hakimiyet mücadelesi yeniden şiddetlendi. Velid döneminin ilk Anadolu seferleri onun halifeliğe geçiş yılı olan 86 (705)'da Mesleme b. Abdülmelik komutasında başladı. 87 (706) yılında Mesleme, Yezid b. Cübeyr ve Hişam b. Abdülmelik komutasındaki ordular düzenledikleri başarılı askerî hareketle Anadolu'da kaleler zaptedip, bir çok esir ve ganimetle geri döndüler⁽⁵⁹⁾. Askerî faaliyet Mesleme b. Abdülmelik, Abbas b. Velid, Ömer b. Velid, Mervan b. Velid, Abdülaziz b. Velid, Velid b. Hişam ve Yezid b. Ebî Kebşe komutalarında yaklaşık on yıl kadar sürdü⁽⁶⁰⁾. Seferler sonucunda Araplar Anadolu'da bazı stratejik noktaları ele geçirdiler. Mesleme b. Abdülmelik 93 (711-712) yılında Malatya civarında bulunan üç kaleyi kontrol altına aldı⁽⁶¹⁾. Bir yıl sonra 94 (712-713) Abbas b. Velid Antakya'yı fethetti⁽⁶²⁾. Arapların başarılarında o dönemde Bizans'taki iktidar çekişmelerinin büyük rolünün olduğu gerçektir. Velid b. Abdülmelik'in bundan sonraki hedefi İstanbul muhasarasıydı. Halife doğuda ve batıda düzenlediği büyük fetih hareketlerini İstanbul'un fethiyle taçlandırmak istiyordu. Ancak 96 (715) yılındaki ani ölümü onun bu niyetini gerçekleştirmesine engel oldu⁽⁶³⁾.

Velid b. Abdülmelik'in yerine halife olan kardeşi Süleyman b. Abdülmelik, selefinin



Resim 5; İstanbul surları, Zeytinburnu (Zeytinburnu Kitabı, s.131)

(51) Bu anlaşma hakkında bk. Avcı, Casim, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 70

(52) Taberî, *Tarih*, V, 315, 322; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 94

(53) Ostragorsky, G., *Bizans Devleti*, s. 117

(54) Kılıç, Ünal, *Yezid b. Muaviye*, s. 65

(55) Mesela Abdülmelik bir tarafta Muhtar'u's-Sekafi isyanı, diğer tarafta da Abdullah b. Zübeyr ile meşgul olmak zorunda kaldığı için 70 (689-690) yılında Bizans'la anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. (bk. Belâzuri, *Futûhu'l-Buldân*, s. 265-266; Taberî, *Tarih*, VI, 150; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 313. Anlaşmaya göre Abdülmelik, Muaviye döneminde yapılan mutabakatı aynen kabul etmiş, ayrıca vergi miktarını daha da artırarak yıllık 356.000 dinarın yanında 365 savaş esiri ve 365 iyi cins at ödemesi taahhüt etmiştir. Avcı, Casim, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 73-74

(56) Belâzuri, *Futûhu'l-Buldân*, s. 266; Taberî, *Tarih*, VI, 202; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 33; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 7

(57) Taberî, *Tarih*, VI, 385

(58) Uçar, Şahin, *İslâm-Bizans Mücadelesi*, s. 103

(59) Taberî, *Tarih*, VI, 429

(60) Belâzuri, *Futûhu'l-Buldân*, s. 266; Taberî, *Tarih*, VI, 429, 434, 439, 442, 454, 468, 469, 483, 492; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, I-XVIII, (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), Beyrut 1992, VII, 27; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 108, 110, 116, 119, 129, 131, 135; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 77, 83, 84

(61) Taberî, *Tarih*, VI, 468

(62) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 135; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 174

(63) Taberî, *Tarih*, VI, 495

(64) Aycan-Sarıçam, *Emevîler*, s. 70(65) Taberî, *Tarih*, VI, 523; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 24; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 167-170

(66) Taberî, *Tarih*, VI, 530-531. Şehrin muhasarasının uzun süreceğini tahmin eden Mesleme, ordusunda bulunan her bir askere, adına bir miktar tahul yüklemesini emretti. İstanbul'a varıldığında yükler bir araya toplandı. Komutan bunların tüketilmeyip tohum olarak kullanılarak tarlalarda yetiştirilmesini söyledi. Ayrıca muhasara esnasında sığınmak amacıyla tahtadan külbeler yapılmasını istedi. (bk. Taberî, *Tarih*, VI, 530; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 174)

(67) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 27; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 167-170, 174; Ostragorsky, G., *Bizans Devleti*, s. 145

(68) Ostragorsky, G., *Bizans Devleti*, s. 145; Bailly, A., *Bizans Tarihi*, s. 152-153; Avcı, Casim, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 77-79; Matran, Robert, *İstanbul Tarihi*, s. 66

(69) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 146; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 167-170

(70) Uçar, Şahin, *İslâm Bizans Mücadelesi*, s. 114 (Lebeau, *Histoire du Bas Empire*, XII, (nşr. M. St. Martin, Paris 1824-1836, s. 116'dan)

(71) Ostragorsky, G., *Bizans Devleti*, s. 145-146

(72) Taberî, *Tarih*, VI, 531; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 174, 184; Canard, Marius, "*Tarih ve Efsaneye Göre Araplar'ın İstanbul Seferleri*", s. 226

(73) Bailly, A., *Bizans Tarihi*, s. 158; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, II, 322; Aycan-Sarıçam, *Emevîler*, s. 71

(74) Taberî, *Tarih*, VI, 531; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 147

(75) Canard, Marius, *İstanbul Seferleri*, s. 226; Uçar, Şahin, *İslâm-Bizans Mücadelesi*, s. 113-116; Öztürk, Necdet, s. 40; Yiğit, İsmail, "*Emevîler Zamanında Gerçekleşen İstanbul Seferleri*", s. 56

(76) Ostragorsky, G., *Bizans Devleti*, s. 146; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, s. 322

(77) Ömer b. Abdülaziz'in İstanbul muhasarasını kaldırması, onun askeri faaliyetlerin en alt düzeye indirilmesi politikasının bir sonucudur. Zira halife görevine gelmez gerek doğuda, gerekse batıdaki askeri seferlere son verilmesini istemiş, uzak beldelelerdeki askeri garnizonların geri çekilmesini, yine uzak şehirlere yerleştirilmiş Arapların da merkeze yakın eski Arap şehirlerine iskan edilmesini emretmiştir. Mesela halife bir Bizans taarruzundan çekindiği için halk istememesine rağmen Darende'de bulunan Müslümanları Şam'a daha yakın mevkiye olan üstelik harap vaziyetteki Malatya'ya yerleştirmiştir. (bk. Belâzürî, *Futuhü'l-Buldân*, s. 262)

(78) Taberî, *Tarih*, VI, 546, 553; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 151, 155; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 174, 184

(79) Ostragorsky, G., *Bizans Devleti*, s. 146

başlattığı fetih girişimini kaldığı yerden devam ettirdi. Onun kısa süren iktidarının önemli olayı İstanbul'un fethine yeniden teşebbüs edilmesidir⁽⁶⁴⁾. 97 (715-716) yılında halifenin emriyle kardeşi Mesleme b. Abdülmelik karadan, Ömer b. Hübeyle de denizden Bizans'ın başkentini ele geçirmek için harekete geçtiler⁽⁶⁵⁾. Halife Mesleme'ye, şehri fethedinceye kadar muhasarayı sürdürmesi emrini verdi⁽⁶⁶⁾. Kara hareketini başlatan Mesleme ile Ömer b. Hübeyle o yılın kış aylarını Anadolu'da geçirdiler. Baharın gelmesiyle birlikte Ömer b. Hübeyle Anadolu'nun doğusundan, Bergama'da bulunan Mesleme de batı kısmından yola çıkıp Çanakkale boğazını geçerek İstanbul'u (98) Ağustos 716'da muhasara altına aldılar⁽⁶⁷⁾. Müslümanların kuşatması esnasında Bizans'ta yönetim değişikliği meydana geldi. Bizans ordusu subayları ülkeyi yönetmekte ve savunmakta aciz kalacağı endişesiyle Theodosius'un imparatorluktan vazgeçmesini sağlayarak onun yerine dirayetli komutan III. Leon'u imparatorluğa getirdiler⁽⁶⁸⁾.

İstanbul muhasarasında hem kara orduları hem de donanmanın komutanı sıfatıyla Mesleme b. Abdülmelik kuşatmanın kaldırılması halinde kişi başına bir dinar ödenmeyi taahhüt eden Rumların bu teklifini kabul etmedi⁽⁶⁹⁾. Karadan ve denizden karşılıklı saldırılar başladı. Kuşatma sırasında meydana gelen şiddetli bir lodos Arap gemilerini sürükleyerek donanmayı birbirinden ayırdı. Arapların bu dağınıklığını gören Bizanslılar bizzat hükümdar Leon'un da iştirakiyle Müslüman donanmasına saldırılar düzenleyerek gemileri kullanılmaz hale getirdiği⁽⁷⁰⁾. Coğrafi şartların lehlerine gelişmesinin yanında Rumları bu muhasaradan asil olarak -

ilk muhasaralarda olduğu gibi- Rum ateşi kurtardı. Bizanslılar bu silahtan istifadeyle Arap gemilerinin arasına dalarak donanmanın yiyecek ihtiyacını karşılayan erzak gemilerini yaktılar⁽⁷¹⁾. Denizdeki kayıplar yanında kuvvetli surlar karşısında karadan yapılan taarruzlar netice vermeyince, Mesleme b. Abdülmelik yeni bir donanma gelinceye kadar beklemeye karar verdi. Ancak o yıl kışın 98 (717) uzun ve şiddetli geçmesinin yanında erzak gemilerinin Rumlar tarafından zapt edilmiş olması Arap askerlerin çok sıkıntı çekmesine ve kayıp vermelerine sebep oldu⁽⁷²⁾. Müslümanlar kuşatmayı kaldırmadılar, ancak yardım alamamaları sebebiyle açlık ve sefalet içerisinde bir kış geçirmek zorunda kaldılar⁽⁷³⁾. Kaynaklar erzak yokluğundan Arap askerlerinin hayatta kalmak için deri, ağaç kökleri ve yapraklarını yemek zorunda kaldıklarını rivayet ederler⁽⁷⁴⁾.

99 (718) yılının ilk baharında Mısır donanması Arap muhasaracıların yardımına geldi. Ardından 300 gemilik erzak da İstanbul'a ulaştı. Fakat Müslüman donanma içinde bulunan Hristiyan tayfalar isyan edip ele geçirdikleri gemilerle Bizans kralı III. Leon'a ulaşarak donanmanın yerini haber verince Arap gemileri Rum ateşi destekli Bizans saldırılarına maruz kaldı. Meydana gelen yangında bir çok gemi kullanılmaz hale geldi. Sağlam kalan erzak gemileri de Bizanslılar tarafından şehre taşındılar⁽⁷⁵⁾. Denizden gelen saldırının yanında Mesleme'nin idaresindeki kara birlikleri Bulgarların, ona yardıma gelen Amr b. Kays idaresindeki askerler de Slavların saldırısına uğradı⁽⁷⁶⁾. Böylece Araplar denizden Bizanslılar, karadan da Bulgar ve Sırp'larla savaşmak zorunda kaldılar. Buna rağmen Mesleme ısrarla muhasarayı sürdürdü. Fakat 99 yılında (717-

718) halife Süleyman'ın vefatının ardından Emevî hilafetine geçen Ömer b. Abdülaziz'in (99-101/717-720)⁽⁷⁷⁾ muhasaranın kaldırılması için gönderdiği emir kuşatmayı sona erdirdi⁽⁷⁸⁾. Bu şekilde tam bir yıl süren Emevîler devri üçüncü İstanbul kuşatması Bizans surları önünde parçalanmış oldu⁽⁷⁹⁾. Sefer dönüsünde Müslümanlar hem



Resim 6; İstanbul, Gravür, Bosphorus, Miss Pardoe, Londra s.108)

düşman saldırıları, hem de tabii felaketler sebebiyle pek çok kayıp verdiler. Sonuçta muhasaracı askerler sadece beş gemi ile Suriye'ye dönebildiler⁽⁸⁰⁾.

"Bu kuşatmanın, fetihle sonuçlanmamasına rağmen Müslümanlara kazandırdığı şey, merkezden çok uzaklarda ve Bizans toprakları içinde aylarca kuşatma ve taarruzu sürdürebilmiş olmaları, her türlü dezavantaja rağmen Doğu ve Güney Akdeniz sahillerinden gemilerle yardım sağlayabilmeleridir. Bu durum, İstanbul'un fethi idealinin daima canlı kalmasında önemli bir faktör olacaktır"⁽⁸¹⁾.

Süleyman b. Abdülmelik döneminde gerçekleşen muhasara esnasında Mesleme tarafından bir cami yaptırıldığı tarih kaynaklarında yer almaktadır. Bu konuda ilk bilgi veren müellif Mukaddesî'dir. Ona göre Mesleme'nin talebiyle imparator, Arap esirleri için sarayın karşısında bir bina inşa ettirmiştir⁽⁸²⁾. Mesleme camii hakkındaki bilgiler sadece Müslüman alimler tarafından değil, Bizanslı tarihçiler tarafından da zikredilmiştir. Mesela, Constantinus Porphyrganetos (913-959) İstanbul'daki Müslümanlara ait camiinin Mesleme'nin talebi üzerine Praetorium'da yapıldığını söyler⁽⁸³⁾.

Ömer b. Abdülaziz'den sonra halife olan Yezid döneminde (101-105/720-724) mutat Anadolu seferleri yeniden başladı. Ancak bu tarihten sonraki seferler pek fazla ehemmiyeti olmayan yağma akınlarından başka bir şey değildi. Yezid'den sonraki halife Hişam zamanında (105-125/724-743) ise Anadolu seferleri daha planlı hale geldi. Arap orduları Konya, Kema, Kayseri, Malatya Niksar, Çankırı ve Ankara şehirlerine kadar ulaşan başarılı seferler yaptılar. Kıbrıs üzerine de deniz akınları gerçekleştirildi⁽⁸⁴⁾. Ancak bununla birlikte İstanbul'a bir defa daha sefer yapılamamış, Arap orduları batı hattında sadece İznik'e kadar ulaşabilmişlerdir⁽⁸⁵⁾. Arapların Hişam dönemindeki taarruzları her ne kadar Bizans devletini sıkıntıya düşürmüştü de, artık onun varlığını tehdit edecek boyuta ulaşamamıştır⁽⁸⁶⁾.

Hişam'dan sonra Emevîler devleti içindeki iktidar mücadelesi, ülkenin kuvvetinin dahili kavgalarla harcanmasına sebep oldu. Bu durum, Anadolu seferlerinin aksamasına sebep olduğu gibi, artık yeni bir İstanbul kuşatmasının gerçekleşmesini de imkansız haline getirdi. Emevîler Anadolu hakimiyetini unutup doğudan gelen Abbasi hareketiyle mücadele etmek zorunda kaldılar. Ancak bu konuda özellikle

son Emevî halifesi Mervan b. Muhammed'in gayretleri sonuç vermemiş ve Emevîler, Abbasi ihtilali neticesinde tarih sahnesinden çekilmişlerdir.

SONUÇ

Müslümanlar Hz. Peygamber'in (sav) vefatına kadar geçen dönemde Arap Yarımadası'nın siyasi hakimi haline geldiler. Ebû Bekir'in halifeti döneminde Araplar Bizans kontrolündeki Suriye topraklarında büyük başarılar kazandılar. Hz. Ömer'in hilafetinde Şam toprakları hakimiyetinin sağlanmasından sonra bir taraftan Mısır hareketi devam ederken, diğer taraftan da Anadolu üzerine seferler başlatıldı. Kara hareketinde başarı sağlayan Araplar, Muaviyenin valiliği döneminde başlattığı donanma inşasıyla deniz seferlerinin de ağırlıklarını hissettirmeye başladılar. İlk olarak Kıbrıs Müslümanların eline geçti. Zâtüs's-Sevâri deniz muharebesi neticesinde Bizans'ın Akdeniz hakimiyetine son veren Araplar, daha sonra İstanbul güzergahındaki önemli deniz üslerini tek tek ele geçirerek Bizans başkentinin surlarına dayandılar.

İstanbul üzerine ilk muhasaralar Muaviye'nin hilafeti döneminde gerçekleşti. Bizans'ı bu muhasaradan ve Arapların hakimiyetine geçmekten Rum ateşi kurtardı. Velid b. Abdülmelik zamanında hazırlıkları yapılan ve Süleyman b. Abdülmelik tarafından gerçekleştirilen İstanbul muhasarasındaki başarısızlığının ana etkeni yine Bizans'ın elindeki bu silahtır. Coğrafi şartların Müslümanlar aleyhine gerçekleşmesi, -Süleyman b. Abdülmelik döneminde olduğu gibi- Bulgar ve Sırpların Arap ordularına karşı savaşmaları gibi tali amiller de, muhasaraların neticesiz kalmasındaki diğer önemli faktörler olmuştur. Bununla birlikte, başarısız da olsa Emevîler döneminde gerçekleşen İstanbul seferleri, kendilerinden sonraki Müslüman milletler için hedef tayin edici bir rol oynamış ve bundan sonra yaklaşık 700 yıl Bizans üzerine fetih girişimleri devam etmiştir. Fetih ise ancak 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet idaresindeki Osmanlı Türkleri'ne nasip olmuştur.



- (80) Canard, Marius, *İstanbul Seferleri*, s. 226; Bailly, A., *Bizans Tarihi*, s. 158; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, II, 322. Süleyman b. Abdülmelik dönemindeki İstanbul kuşatması hakkında bk. Uçar, Şahin, *İslâm-Bizans Mücadelesi*, s. 108-118
- (81) Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, III, 34
- (82) Mukaddesî, *Ahşenü't-Tekâsim*, Leiden 1967, s. 147; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 174
- (83) Canard, Marius, s. 233; Öztürk, Necdet, *"Fetih Öncesi İstanbul Kuşatmaları"*, s. 40; Caminin daha sonraki dönemdeki siyasi ilişkilerde oynadığı rol için bk. Yiğit, İsmail, *"Emevîler Zamanında Gerçekleşen İstanbul Seferleri"*, s. 61
- (84) Hişam b. Abdülmelik (105-125/724-743) dönemi Bizans seferleri için bk. Atçeken, İsmail Hakkı, *Devlet Geleceği Açısında Hişam b. Abdülmelik*, Ankara 2001, s. 176-183; Avcı, Casim, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 83
- (85) Bailly, A., *Bizans Tarihi*, s. 159; Aycan-Sarıçam, *Emevîler*, s. 85
- (86) Ostragorsky, G., *Bizans Devleti*, s. 146

Resim 7; Rum ateşi, (Popüler Tarih Sf.33 S.33)